بت ساز و بت شکێن

فاروق ڕەفیق کەنەدا

ڕۆژنامەی هاوڵاتی ژمارە (١٥١-١٥٢)
٢٠٠٣/١٢/٣

لەمڕۆژانەداو لە موحازرەیەکمدا کە لەسەر"ڕگەزپەرستی وبیرۆکەی ئەنگلۆساکسۆنیزم"بوو، لەوکاتەدا لەسەر بتی"ڕەگەز"و بەتایبەتی"ڕەگەزی ئەنگلۆساکسۆن" دەدوام یەکێك لە قوتابیکانم، کە خەڵکی ئیسرائیلەو گەنجێکە خاوەنی فزولیەتی مەعریفییەو نموونەی ئەدەب و زرنگی، پرسیاری کرد:"کێن ئەوانەی ئەم بتانەیان دروست کردووەو دروستی دەکەن؟"پێش ئەوەی ئاماژە به وەڵامی ئەم پرسیارە بکەم پێویستە ئەوە روون بکەمەوە کە مەبەستم لە"بت" چییە، لێرداو هەروەك لە موحازەرەکەمدا هات بت(idol) لە لایەکەوە بەو مانایە بەکار دەهێنم کە فرانسیس بیکون(١٥٦١-١٦٢٦)بەکاریهێناوە، واتا بە مانا بیکونیەکەی بت ئەو موغاڵەتە لۆژیکی و فیکریانەیە کە ئینسانەکان دەیکەن و تێی دەکەون و دەرگیری دەبن، ولەلایەکی دەکەون و دەگیری دەبن، و لەلایەکی دیکەشەوە من بت بەمانای ئەفسانانە بەکاریدەهێنم، بت بە مانای ئەو ئەفسانانەی کە بەتێپەڕبوونی زەمەن وەکو"بت"یان لێهاتووەو ئینسانەکان قوربانیان بۆ دەدەن و کەسانی دیکەش دەکەنە قوربانی ئەو بتانە.

بت چ وەکو کۆمەڵێ موغاڵەتەی فیکری و لۆژیکی لە دەوری مەسەلەیەك و چ وەکو ئەفسانەیەك کە بزوێنەری کەس ورووداوە ئەو مانایەیە کە من لێرەداو لە موحازەرەکەدا پێی دەدەم. مەبەستیشم لە بت ساز، ئەفسانەسازە واتە ئەو کەسەی سەرقاڵی داتاشینی بتێکەو خزمەتکردنی بتێك، سەرقاڵی سازدانی ئەفسانەیەکە بال ە خزمەت ئەفسانەیەکدا کار دەکات. ئەفسانەش بە مانا نێگەتیڤەکەی ئەفسانە نەك بە مانا ئەفلاتونیەکە، کە لە دایەلۆگی"کۆمار"دا ئەفلاتوون بەدرۆی نەجیبانە(the noble lie) ناوەزدەی دەکات. بت شکێن لێرەدا بەمانای ئەو کەسە دێ کە موغاڵەتە لۆژیکی و فیکرییەکانی دەوری مەسەلەیەك دیاریدەکاو ئەفسانەیەك رووتدەکاتەوە، ئەفسانەیەك دەخاتەڕوو، نەك لەبەر ئەوەی ئەم کارە گەمەیەکی خۆشە بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەم کارە گەمەیەکی خۆشە بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەو بتە ئەو بتانە، یا ئەو ئەفسانەیە یا ئەفسانانە یا ئەوەتا کار ناکەن، یا ئەوەتا بوونەتە مایەی گرژی، قەیران، ئازاری ئینسانەکان یا سەرە رێگای عەدالەت و بەختەوەریان لێگرتووین.

من لە وەڵامی قوتابیەکەمدا کە ماوەیەکی خایاند باسم لە رۆڵی"ڕۆشنبیران" کرد لە دروستکردنی ئەو بتانەداو راگرتنیان و هێشتنەوەیان، بە تایبەت بتە مۆدێرنەکان، بتەکانی مۆدێرنتی وەکو بتی"ڕەگەز" یا "ئەفسانەی رەگەز"، بتی پێشکەوتن(Progress) کە نەك ئینسانەکان بە ڵکو ترادسیۆنەکانی بوون و ژیان بوونەتە قوربانی ئەم بتەو لە مەعبەدی ئەم بتەدا بوونەتە شوێنی گاڵتەجاڕی، بتی"دەوڵەت"، بتی"کۆمەڵە خەڵکێکی هەڵبژێردراو(Chosen People)"کە ئەو وڵاتەی قوتابیە شیرینەکەمی لێهاتووە لەسەر ئەم ئەفسانەیەوە دروست بووە و بەداخەوە لەبەر بوونی ئەم باسە وەکو تابۆ(حەرام) لە ئەمریکای ژوورو نەمتوانی راستەوخۆ بەو قوتابیە زرنگەم بڵێم کە چۆن نەتەوەیەکی دی رۆژانە دەکرێتە قوربانی ئەم بتە، هەر چەندە باسم لەم بتەکردو ئاشکرابوو

کە لە مانای قسەکانم گەیشت، وە هەروەها بتەکانی دیکەش. دواجار هەر هەمان قوتابی پرسیاری کرد ئەی کێن ئەوانەی کە ئەو بتانە دەخەنە ژێر پرسیارەوە؟ ئەم پرسیارە دەتوانین ئاوها دابڕێژینەوە:"کێن ئەوانەی بت شکێنن؟" کێن ئەوانەی ئەفسانەکان، ئەو ئەفسانانەی کە بوونەتە بەربەست لەبەردەم عەدالەت و خۆشبەختی ئینسانەکان و بوونەتە مایەی لێدان لە کەرامەتی ئینسان بوون، ئەفسانەکان رووتدەکەنەوە لە ماناو رەمزو ئیحاکانیان و لە رەوایەتی؟ گومانم لەوە نیە کە ئەو بوونەوەرەی بەرهەمی مۆدێرنتییەو بە"رۆشنبیر"ناوزودی دەکەین ئەفسانەسازە، بت سازەو بۆ بتەکانی مۆدێرنتی کار دەکاو لە مەعبەدو لە بتخانەی مردێرنتیدا کارەمەندە، بەلاَم ئەمە بەو مانایە نایەت کە رۆشنبیرێك نەتوانێ یاخی بێت لەم رۆڵەو لەم وەزیفەیەو لە بت سازەوە نەبێتە بت شکێن بەلاَم هەر کات رۆشنبیرێك بەم کارە هەڵدەستێ و دەبێتە رەخنەگر، دەبێتە ئەفسانە داماڵەرو وەزیفەکەی خۆی بەجێدەهێڵێ و چەند هەنگاوێك لە جڤات، لە حەقیقەت، لە عەقڵ،لە(Decency) حیشمەت، لیاقەت، ئەدەب نزیك دەبێتەوە. بت شکێن دەشێ فەیلەسوف بێت بەلاَم فەیلەسوف بوون بە مانا کلاَسیکیەکەی فەلسەفە، بەمانا کلاَسیکیەکەی فەلسەفە، بەمانا ترادسیۆنیەکەی فەلسەفە نەك مۆدێرن، چونکی مانای فەیلەسوف بوون لە دنیای مۆدێرندا شوێنراوەو سنووری رۆشنبیرو فەیلەسوف بوون کاڵ بۆتەوە، لەلایەکی دیکەوشەوە کەم نین ئەو فەیلەسوفانەی دنیای مۆدێرن و پرۆژەی مۆدێرنتی کە بەشدارییەکی چالاکانەیان کردوە لە سازدانی بتەکاندا لەوانە بتی"ڕەگەز" کە بەسەرسوڕمانەوە لە هەناوی فەلسەفەو زانستەوە ئەم ئەفسانەیە دێتەدەرەوەو ئەم بتە کۆمەڵێ فەیلەسوف بۆ مرۆڤایەتی دادەتاشن، فەیلەسوفانی وەکو کانت کە خاوەنی یەکەم تیوری رەگەزو رەگەزپەرستی دادەنێم، ئەو فەیلەسوفی رەگەزو رەگەزپەرستی دادەنێم، ئەو فەیلەسوفەی ئەمە بۆچوونیەتی بۆ پیاوی رەش پێست"ئەم پیاوە رەش پێستە، ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی گەورەیە کە ئەحمەقە" فەیلەسوفانی وەکو جۆن لۆك و هیوم و فیختەو هیگڵ و ئیرنست رینان و هایدگەرو کۆمەڵێ فەیلەسوفی دیکە لە داتاشینی ئەم بتەدا کە بتی رەگەزە رۆڵێکی سەرەکی دەبینن، فەلسەفەی مۆدێرن خۆی رەگەزاوی ترین گووتارەو ئەمەش بابەتی ئەتروحەی دکتۆراکەی منە کە دەبێت ددانی پێدا بنێ مکە شەرێکی قورسە لەتەك ئەو میراتە دەوڵەمەندەدا، بەلاَم شەرێکی نەجیبانەیەو گرنگ لەتەك فەلسەفەی مۆدێرنی"خۆرئاوا" داو ئەم شەڕە بەتەنیا شەڕی موسڵمانێك نییە کە قوربانی رەگەزپەرستی"خۆرئاوا"یە بەڵکو شەڕی عەقڵە دژ بە لاعەقلاَنیەتی مۆدێرن و بگرە دژ بە عەقلاَنیەتی مۆدێرن کە گیروگرفت ئامێز، شەڕی حەقیقەتە دژ بە درۆکان و بتەکانی"خۆرئاوادا"و بەلاَم ئەمجارە کوردێك بەم شەڕە هەڵدەستێ کە ناوی وولاَتەکەی لەسەر نەخشەی جیهان نییە، بەلاَم پەروەردەبووی خودی "خۆرئاوا"یە. بت شکێن دەشێ فەیلەسوف بێت، فەیلەسوف بە مانای ئەو کەسەی کە مایە، بەهرە لە حەقیقەتەوە وەردەگرێ، وبت شکێ، دەشێ هەر کەسێکی دیکەش بێت بەو مەرجەی کۆمەڵێ هەل و مەرج و داوپێنگ لە ئارادابن، لە کاردا بن کە دواجار ئەم مەسەلەیە بەسەردەکەینەوە.

باڵ ە سەرەتادا ئاماژدەیەکی خێرا بە بتی"ئەنگلۆ- ساکسۆنیزم" بکەین. بیرۆکەی "ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم" لە لقێکی"رەگەزی ئاری" دەدوێ بەناوی "ئەنگلۆ-ساکسۆن" وەك رەگەزێکی تایبەت و خاوەن تایبەتمەندێتی ئەوتۆ کە گوایا جیای دەکاتەوە لە رەگەزەکانی دیکە.

ئەو کەسانەی کە لە پشت داتاشینی ئەم بتەوە بوون کە لێرەدا هیچ پێویست بە ریزکردنی ناو ناکات، و یەك دوو سەدەی خایاندوە تا ئەم کارەیان بەئەنجام گەیاندوە، لەبەر ئەوەی ئێمە لێرەدا چونکی لێکۆڵینەوە نانووسین بەڵکو ووتارێکی کورتی رۆژنامەیی پێویستمان بە گەڕانەوەیەکی قووڵ نیە بۆ ئەو بوارانەی کە لەرێگەوەی ئەم

بتە ئەم ئەفسانەیە دادەتاشرێ کە هەر لە زانستە سروشتیەکانەوە بیگرە تاکو ئیلاهیاتی مەسیحیەت و تاکو ئەدەب و تاکو رۆشنبیری گشتی ئەو کایانەن کە تێدا ئەم بتە دادەتاشرێ.

ئەو کەسانە لەو باوەڕەدابوون و ئەو باوەڕەیان پیادەکردەوە کە ئەنگلۆ-ساکسۆنیەکان خۆیان لە خۆیاندا رەگەزێکن تایبەت و خاوەنی کۆمەڵێ خاسیەت و خەسڵەتی سروشتی ئەوتۆن کە ئەم رەگەزە جیا دەکەنەوە لە رەگەزەکانی دیکەو خەڵکانی دیکەی ئەم گۆی زەوییە، لەو خەسڵەتانە: هەبوونی توانای سروشتی(سروشتی لەوەدا کە جەوهەرییەو پەیوەندی بە مێژوو و هەلومەرجی سیاسی و کۆمەلایەتی و زەمەنێکی تایبەتییەوە نییەو بەشێکە لە پێکهاتەی ئەو بوونەوەرە) توانای سروشتی بۆ عاشق بوونی ئازادی بیناکردنی دام و دەستگا مەدەنیەکان و هەبوونی توانای سروشتی بۆ پێزانین و ئینجا پیادەکردنی هونەری فەرمانڕەوایەتی کردن و لێرەشەوە بە سروشت ئەم کۆمەڵە خەڵکە(ئەنگلۆ-ساکسۆنیەکان) خولقاون بۆ حوکم کردنی جیهان و بگرە حوکم کردنی جیهان پەیامی سەرەکی ئەم رەگەزەیە- ریشەکانی ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم(لەبیرمان بێت مەبەست لە خێڵە ئەڵمانیەکانە کە ئینگلیز یەکێکە لەوانە کە بۆ یەکەمجار تاکیتۆسیش مێژوونووسێکی سەر بە شارستانێتی رۆمانەکان بوو لە دایك بووی ساڵی ٥٧ی زاینی، ئەو مێژوونووسەی کە لە تەك سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی ئەڵمانی و ئینگلیزی و ئەمریکیدا گەڕانەوەیەکی تەواو هەبوو بۆی) دەگەڕینەوە بۆ سەدەی شازدەهەم و هەڤدەهەم سەرەتا لە ئینگلستان و دواجاریش لە ئەمریکا، بە تایبەتی ئەو کاتەی ئینگلیزەکان لە ئەمریکای ژوورو نیشتەجێ بوون لەتەك خۆیانا میراتە مێژوویی وئایینیەکەی خۆیان لەتەك خۆ هێنا، ئەو میراتەی کە یەکێك لە پرنسیپەکانی لە ئەفسانەیەك دەدوا، ئەفسانەی جیاوازبوونی کڵێسای ئینگلیزی، کە ئەمەیان ئەفسانەیەکی ئایینی بوو لەوە دەدوا کە گوایا ئینگلیزەکان لە چرکە ساتی یەکەمی بە مەسیحی بونیانەوە خاوەنی کڵێساو دیدێکی مەسیحیانەی جیاوازبوون، جیاواز لە کاسۆلیك و ئەوە کڵێسای کاسۆلیك بوو لەو مێژووە دوورەدرێژەدا ئەو کڵێسایەی کۆنترۆڵ کرد، کڵێسای ئینگلیز هەر لە سەرەتاوە لەتەك ئازادی ئایینی و دام و دەستگای ئازاددا بوە، گەر ئەم کڵێسایە لەلایەن کاسۆلیکەوە کۆنترۆڵ نەکرایەو گەشەی کردیا ئەوا بەهیچ شێوەیەك سەردەمە تاریکەکانی ناوەڕاست دروست نەدەبوو.

لەبیرمان بێت ئەمە ئەفسانەیەکی ئاینی و لەبیرمان بێت ئەمە ئەفسانەیەکی ئاینی و سیاسییەو زادەی خەیاڵ. دوابەدوای ئەم ئەفسانەیە ئەفسانەیەکی دیکە بەڵام ئەمجارە لاییکی(سێکولار) سەرهەڵدەدا ئەویش ئەفسانەی هەبوونی کۆمەڵە خەڵکێك کە بە سروشت عاشقی ئازادین و بە سروشت مەیلیان بەلای ئەوەدا هەیە کە دام و دەستگای سیاسی ئازاد دروست بکەن، کە مەبەست لە خەڵکی ئەنگلۆ-ساکسۆنە، ئەو خەڵکەی هەر بە سروشت عاشقی ئازادین و بەسروشت مەیلیان بەلای ئەوەدا هەیە کە دام و دەستگای سیاسی ئازاد دروست بکەن، کە مەبەست لە خەڵکی ئەنگلۆ-ساکسۆنە، ئەو خەڵکەی هەر بە سروشت دژ بە ستەمکارییە! ریشەکانی هەردوو بتەکە کە لەدواجاردا دەبنە بتێك (بتی ئەنگلۆ- ساکسۆنیزم) وەکو کۆمەڵە خەڵکێکی جیاواز و سەیرکردنیان وەکو رەگەزێکی تایبەت، ریشەکانی ئەم دیدە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدەهەم و حەڤدەهەم. جەغدکردنەکە هەر لە سەرەتا لەسەر ئەو خاڵە بوە کە ئەنگلۆ-ساکسۆنیەکان لقێکن لە درەختی ئەڵمانی(یاخێڵە ئەڵمانیەکان)و هەروەك(تاکیتۆس)یش ڤدەڵێ خێڵە ئەڵمانیەکان یەکێك لە خاسیەتە سەرەکیەکانیان پیس نەبوونیانە لەڕێگەی ژن و ژنخوازیەوە لەتەك ئەقوامەکانی دیکەدا، ئالودە نەبوونیانە، واتە وەکو کۆمەڵە خاڵکێکیش پاك ماونەتەوەو تێکەڵ بە ئەقوامی دیکە نەبوون و بەم شێوەیەش جەوهەری خۆیان پاراستوە. لە سەدەی هەڤدەهەمدا و هەژدەهەمدا کۆمەڵێ نووسەر، تەنیا لەوانە دەتوانین ناوی هەندێك بهێنین کەسانی وەکو ریچارد ڤێرستیگن و

سێر ئێدوارد کۆك و ولیام کامدین، جەغدیان لەسەر ئەوە دەکرد کە ئەنگلۆ-ساکسۆنیەکان هەمیشە خاوەنی یاساو یاساخوازبوون و خاوەنی دام ودەستگای سیاسی ئازاد، ئەوە داگیرکردنی نۆرمەندیەکان بوو کە بوە مایەی لاوازکردنی ئەو دام و دەستگایانەو لێرەوە بەپێی ئەم ئەفسانەیە نۆرمەندییەکان(فەرەنسییەکان)جگە لە ستەمکاری چی دیکەیان بەدیاری نەهێنا بۆ ئینگلستان و خەڵکی ئەنگلۆ-ساکسۆنی. دیارە ئەم بۆچوونە دوورە لە راستیەوە، باشترین بەڵگەمان ئەوەیە کە نۆرمەندییەکان چونکی ماوەی چەند سەدەیەك حوکمی ئینگلستانیان کرد زۆر شتیان لەدوای خۆیان جێهێشت لەوانە کاریگەرییان لەسەر زمانی ئینگلیزی. لەزمانی ئینگلیزیدا زیاد لە١٠هەزار ووشەی فەرەنسی هەیە بەتایبەت لەبواری سیاسەت و حوکم کردن ومیری داك ە خۆی بەڵگەی پووچەڵکردنەوەی ئەو ئەفسانەیەی ئەنگلۆ-ساکسۆنیزمە.

وەکو هێزێکی داگیرکەرو کۆلۆنیاڵ ئینگلیزەکان لە سەرەتای نیشتەجێ بوونیانەوە لە ئەمریکا ئەم دیدە ئەفسانەیەیان بە پەرۆشەوە قبوڵ کرد، ئەو دیدەی کە لە رابردوویەکی ئەفسانەیەی خەڵکی ئینگلیز دەدوێ‌و ئەو دیدەی لە راستیشدا لەنێوان(١٥٣٠-١٧٥٠)بەتەواوی گەڵاڵە بوو. سەرکەوتنی شۆرشی ئەمریکیش لە جیاتی ئەوەی وا سەیر بکردرێت وەکو سەرکەوتنی پرنسیپە مەدەنی و فەلسەفیەکانی کۆماریخوازی(Republicanism) وا سەیری کرا وەکو بەڵگەیەك بۆ سەلماندنی جیاوازی بوون و مەزنی‌و سەردەستی بوونی رەگەزی ئاری. لەسەردەمی شۆرشی ئەمریکیدا کۆمەڵێك بەڵگەمان لەبەردەستدان کە باس لەوە دەکەن کە شۆرش پێویستە، شۆرش دژی ئینگلیز نا بەڵکو شۆرش دژی ستەمکاری شاهەنشاهی کە خۆی لە پرنسیپە سەرەکییەکانی ئەنگلۆ-ساکسۆندا بڕیوە. واتە وەڵامی ئەو پرسیارەی کە چۆن لەیەك کاتدا ئەفسانەیەك هەیە دەربارەی رەگەزی ئەنگلۆ-ساکسۆنی کە چ ئینگلیزەکان و چ ئەمریکییەکان تێیدا بەشدارن، و شۆرشێکیش هەیە دژ بە حوکمی ئینگلستان لە ئەمریکا؟ وەڵامی ئەو پرسیارە لەوەدایە کە شۆرشگێراکان دژ بە ئینگلستان نەبوون، دژ بە ئەنگلۆ-ساکسۆن نەبوون بەڵکو لەو باوەڕەدا بوون کە دژی ستەمکارین، ستەمکاری لە دیدی ئەوانەوە حوکمی ئەوسای شاهەنشاهی ئینگلیز حوکمێکی ستەمکاری بوو، خۆی ئەو ڕژێمە لادانە لە رۆحی ئەنگلۆ-ساکسۆنی، کەواتە شۆرش دژ بەستەمکارییە کە نامۆیە بە رۆحی ئەنگلۆ-ساکسۆنی و شۆرش هەوڵێکە بۆ زیندووکردنەوەی دام و دەستگا ئازادەکانی ئەنگلۆ-ساکسۆن. گەر بوار هەبوایە دەمانتوانی دەیەها نموونە(اقتباس) لەووتەکانی تۆماس جیفەرسۆن و هاملتۆن وباوکانی دامەزرێنەری ئەمریکا بهێنینەوە. لەگەڵ پەروەردەبوونی ئایدیای"ڕەگەز"یشدا سەیرکردنی ئەنگلۆ-ساکسۆن وەکو رەگەزێکی تایبەت لەدوای ١٨٥٠ وە ئیدی شکڵی تەواوی خۆی وەرگرت و ئیدی لێرەوە جەغدکردن لەسەر رەگەزێك کە قەدەری ئەوە کە حوکمی جیهان بکا، قەدەری ئەو رەگەزەیە کە مەسیحیەت نەك بۆ ئەمریکا بەڵکو بۆ هەردوو کیشوەری ئەمریکی بۆ جیهان ببات و ئەم رەگەزە باڵادەستەو رەگەزەکانی دیکە ژێردەست و هیچ نەبوو، تا ئەمڕۆ ئێمە دەست و پەنجە لەتەك ئەم ئەفسانەیە نەرم دەکەین و تا ئەمڕۆ ئەم بتەیە کە ئێمە مامەڵەی لەتەکدا دەکەین و بێ تێگەیشتنیش لە بتی ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم و ئەو ئایدیۆلۆژیایەی کە چەند سەدەیەکە لەپشت سیاسەت و دام و دەستگا ئەمریکیەکانەوەیە مەحاڵە بتوانین تێبگەین لەئیمپراتۆریەتی ئەمریکی و لە جەنگەکانی ئەو ئیمپراتۆریەتەو ئینجا لەدوا موغامەرەشی کە داگیرکردنی عێراقەو بەستنەوەی داگیرکردنی عێراق تەنها بەهۆی ئابوورییەوە دیدێکی نوقسانەو دەبێت لەبتی ئەنگلۆ-ساکسۆن بگەین و ئەو پایەمەی کە لەسەریەوە کار دەکاو لە ئەجێنداکانی بگەین ئەوسا حاڵی دەبین کە چی دەگوزەرێ. با باس لەو تورەهاتە نەکەین کە گوایا ئەمریکییەکان"عێراق" یان ئازادکردوە، ئەمە ئەفسانە بییە بگرە عەینی گێلێتییە،"ئازادکردنی عێراق" و

بـردن"دیموکراسـیەت" بـۆ ئـەوێ لـە راسـتیدا ئـەو بیرۆکانـەن کـە لـە تراژیدیایـەکی گـەورەتر دەدوێـن کـە نـاوی"ئەجێنـدای پیـاوی سـپییە" بـۆ داگیرکـردن و حـوکم کردنـی جیهـان و ئەمـەش درێـژکراوەی پەیامـە رەگەزپەرستییەکەی"پیـاوی سـپییە" کـە پێـنج سـەدەیە سـەرقاڵیەتی و ئەنجامەکەشـی جگـە لـە وێرانکـردن، جینۆساید، قات وقڕکردن، کوشتن ودیل کردنی خەڵکانی دنیا زیاتر نییە، دزینی سامان و موڵك و ئینجا بێ حورمەت کردنی دنیاو مامەڵە کردنی خەڵکی دنیا وەکو کۆیلەی پیاوی"خۆرئاوایی" ئەم موغامەرەیـەی ئەمریکا لـە عێراقـدا لەلایەکـەوە لـە ڕەگەزپەرسـتی دەدوێ و لەلایـەکی دیکـەوە لـە ئەجێنـدا ئـابووری و سیاسـیەکانی ئیمپراتۆریەتێك. باسکردنی رەگەزپەرستی لە فیکری"خۆرئاوا" دا بابەتێکی تایبەتەو بەو هیوایەی لە داهاتوودا بۆی بگەڕێینەوە بەلاّم دەرهەق ئێستا ئاماژدەیەکی خێرا بکەین بە ڕۆڵی بت سازەکان(رۆشنبیران) لە دروست کردنی ئەم بتەدا.

سەرتان ئەسوڕێ لە بیستنی ئەو راستییەی کە زاناکان، زانایانی بواری زانستی سروشت و زانایانی بواری زانستە کۆمەڵایەتیەکان، و ئەدیب و شاعیرو نووسەرو لێکۆڵەرەو، و رۆشنبیرانی بواری رۆشنبیری گشتی هـەر هـەموو بەشـداریان کـردوە لـە دروسـتکردنی ئـەم بتـەدا، بتـی"رەگـەز"و گەشـەپێدان و پـەروەردەکردنی بیرۆکەی"رەگەز"و ئایدیۆلۆژیای رەگەزپەرستیدا لە ئەوروپاو لە ئەمریکای ژووروداو بەتایبەت لە دنیای ئەنگلۆ-ئەمریکیداو بەتایبـەت لـە گەشـەپێدانی بیرۆکـەی"رەگـەزی ئـەنگلۆ-ساکسـۆن"دا. بـێ رۆڵـی زانایـانی زانسـتە سروشتییەکان و زانسـتە کۆمەڵایەتیـەکان مـەحاڵ بـوو بیرۆکـەی"رەگـەز" سـەرهەڵ بـدا. کەواتـە سـەرهەڵدانی بیرۆکەی"رەگەز"و ئایدیۆلۆژیای رەگەزپەرستی لە ئەوروپاو ئەو کیانەی کە دواجار پێی دەڵێن"خۆرئاوا"""هاوڕێ لەتەك سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمدا سەرهەڵدەداو رۆشنبیرانیش بەشێکی زۆر ئۆرگانیکی ناو ئەم پرۆسەیەن، بت سـازی ئـەم بتـەن کـە بتـی رەگـەزە، بـۆ نموونـە ئـەدەب ڕۆڵێکـی سـەرەکی دەبینێـت لـە سـازدانی بتـی ئـەنگلۆ-ساکسۆندا، بۆ نموونە رۆمانەکانی رۆمان نووسی ئینگلیز سێر واڵتەر سکۆت رۆڵێکی چارەنووساز دەبینن لە سـازدانی ئەفسـانەی "ئـەنگلۆ- ساکسـۆن"دا لەوانـە رۆمـانی تـایڤنهوو و بەرهەمـەکانی دیکـەی ئـەم شـاعیرو رۆماننوسـە. خاسـیەتی سـەرەکی رۆمانـەکانی سێر واڵتـەر سـکۆت و ئەدەبەکـەی بریتییـە لـە رۆمانسـیەت، بـە رۆمانتیکی کردنـی خـەڵکی ئینگلیـزو دروسـت کردنـی پاڵـەوانی ئەنگلۆساکسـۆنی، ئـەو پاڵەوانانـەی کـە دژ بـە سـتەمکاری نۆرمەندییـەکان دەجـەنگن. لـە ئەدەبـەوە بـۆ ژۆرنالـە گشـتییەکان و ژۆرنالـە سۆسـیۆلۆجی و ئەنسـرۆپۆلۆجی و کلتورییـەکان، بیرۆکـەی رەگـەزێکی تایبـەت کـە نـاوی ئـەنگلۆ-ساکسـۆنە دادەتاشـرێ، بـە مانایـەکی دی رەگەزپەرسـتی دروسـتکراوی کۆمـەڵێ کایـەی مەعریفییـەو فەلسـەفەی خۆرئـاواش یەکێکـە لـەو کایانـەو کەسـانی وەکـو لـۆك و هیـوم و کانـت و هیگڵ و رێنـان هـەر کەسـەیان بـەدەوری خـۆی رۆڵـی بینیـوە لـە سازدانی زەمینە بۆ ئەم ئەفسانەیەو خودی ئەفسانەکەو دواجاریش رۆشنبیرانی ئەوروپی و ئـەمریکی بەدواییدا رۆڵی پەخشکردنەوەی ئەم ئەفسانەیەیان بینیوەو شەرح کردنی بۆ کۆمەڵانی خەڵك(ماس)، ئەو رۆشنبیرانەی کە وەك دەستەو تاقمێکی کۆمەڵایەتی سەرهەڵدانیشیان دەگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدانی کۆمەڵگای مۆدێرن بـەخۆی دام ودەستگا بیروکـرات و کلتـووری و مـەدەنیو سیاسییەکانیەوە کـە بـەبێ هـەبوونی "بت ساز" وەکـو تـوخمێکی سـەرەکی و کـارا کۆمەڵگایـەك لـەو جـۆرە مـەحاڵ دەبـوو. ئەفسـانەیەکی مـۆدێرن نییـە کـە"رۆشـنبیران" رۆڵێکیـان نـەبینیبێت لـە سـازدانی و جێگیربوونیـدا، هـەر لـە ئەفسـانەی رەگـەزەوە بـە هـەموو ڕەهەندەکانیـەوە تـاکو ئەفسانەی"دەوڵـەت" کـە کاسیرر گرنگترین کتێبی خـۆی لەسـەر نووسیوە بـەناوی"ئەفسـانەی دەوڵـەت" تاکو ئەفسانەی"نەتەوەپەرستی"و "سێکۆلاریزم"و ئەفسانەی"بازاڕی ئازاد"و ئەفسانەکانی دیکـەی مـۆدێرن، ئـەو

ئەفسانانەی کە مرۆڤایەتی باجی گەورەی بۆ داون و دەدات. لە ئەمریکای لاتین خەڵکە ڕەسەنەکەی ئەوێ لەتەك داگیرکردنی ئەو کیشوەرەدا لەلایەن ئیسپانیەکانەوە دوای گەشتە شوومەکەی کۆلۆمبۆس ڕووبەڕووی جینۆساید دەبنەوەو بەملیۆنەها هیندی(واتە خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە) ترۆر دەکرێن و دەبنە قوربانی ئەفسانەی تایبەتمەندبوونی ئیسپانیەکان و قووربانی گوایا بڵاوکردنەوەی پەیامی مەسیحیەت کە بە موفارقەیەکی زۆرەوە قەشەیەکی مەسیحی خاوەن ویژدانی وەکو لاس کازاس لە کتێبێکدا ئەو کارەساتەمان بۆ تۆمار دەکا، لە ئەمریکای ژووروش خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە ڕووبەڕووی هەمان چارەنووس دەبنەوە، واتە کوشتن و قات و قڕکردن، قات وقڕیەك کە لەژێر ناوی بتی"ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم"دا بەئەنجام دەگەیەنرێ، لە ژێر پەیامی بڵاوکردنەوەی مەسیحیەت، ئەو ئایینەی کە گوایا"مەحەبەت و عەشق و برایەتیو یەکسانی"بۆ ئینسانەکان بەدیاری پێیە. بەڕای یەکێك لە لێکۆڵەوەرەکانی خەڵکی ڕەسەنی ئەمریکا کە ناوی وۆرد چەرچڵە نزیکەی ٥٠ملیۆن هیندی(خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە) دەبنە قوربانی بەریەك کەوتنی پیاوی سپی ئەورووپی و خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکەو دەبنە قوربانی ئەفسانەی"ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم". دواجار داستانی بازرگانی کۆیلە دێتە ئاراوە، هێنانی ئەفریقەکان، فڕاندنیان لە ئەفریقاوەو دیلکردنیان و کردنیان بە کۆیلە لە ئەمریکادا کە تراژیدیترین ڕووداوی مێژووی مرۆڤایەتییەو لەم کیشوەرەدا ڕوودەداو یەکێك لە بەهانەکانیشی ئەفسانەی سەروەری ڕەگەزی ئەنگلۆ-ساکسۆنەو ژێردەستەییو نزم بوونی ڕەگەزەکانی دی لەوانە ئەفریقیییەکان.

ئەمریکاو کەنەداو ئوستڕالیاو خوارووی ئەفریقا(تا سەرەتای نەوەدەکان)ئەو ڕژێمانەن کە بەر مەبنای"ڕژێمی ڕەگەز(Race Regime) دامەزراون. ئەو کۆمەڵگایانەی کە بە"کۆمەڵگای نیشتەجێ بووەکان" ناویان دەرکردووەو لەلایەن کۆلۆنیالیزمی ئینگلیزییەوە دامەزراون ئەو ڕژێمانەن کە بەر مەبنای"ڕەگەز" دامەزراون و ڕەگەز تێیاندا دەبێتە بەردی بناغە، هاریکاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئیداری و ڕەگەزپەرستی؟ تاکو شەستەکانی سەدەی بیستەمیش لە قاموسەکاندا ئاوها ڕەگەزپەرستی وەکو دۆکترین(عەقیدەیەك) دۆگمایەك، ئایدیۆلۆژیایەك یا زنجیرەیەك ئایدیاو بیروباوەڕ کە مەرکەزیترین توخم لەم دۆکترینەدا، عەقیدەیەدا، بریتی بووە و بریتیە لەوەی کە "ڕەگەز"ئەو شتەیە کە ماهیەتی کەس یا گروپ دیاریدەکا، ئەو شتەیە ماهیەتی کلتووری وئینسانی گروپ یا کەس دیاریدەکاو خاسیەتە کلتورییەکان، خاسیەتە مرۆییەکان و هەڵس و کەوتەکان و دیدو دیدگاو خاسیەتە فیزیکیەکان و ڕۆحییەکان بەدەست نایەن هەڵکو جێماوەن، بەجێ دەمێننەوە لە باوك باپیرانەوە وەکو حاڵەتێکی سروشتی، ئەو خاسیەتانەی کە مرۆڤ هیچ کۆنترۆڵێکی نییە بەسەریانەوەو بەشێکن لە بۆماوەکان، بەجێماوەکان و ئەوە ڕەگەزە کە دیاریکەری ئەو خەسڵەتانەیە. هەروەها لەم وێنەیەدا کۆمەڵێ پراکتیك و هەڵس و کەوت و قەناعەت و بیروباوەڕ شوێنیان کراوەتەوە،واتە ئەوەی کە ئێمە بەهەر شێوەیەك بیر دەکەینەوەو هەڵس وکەوت دەکەین ئەوە"ڕەگەزەکەمان" لێی بەرپرسیارە نەك ئێمە. ئەمریکا بەر مەبنای"ڕژێمی ڕەگەز" بیناکراوە، بەڵام مەبەستمان چییە لە"ڕژێمی ڕەگەز"؟ ڕژێمی ڕەگەز بریتییە لە سیستەمێکی سیاسی کە لە سەرکوتکردن و خاوەن ئیمتیاز بوون دەدرێ، و لەلایەن دەوڵەتەوە، دەوڵەتێکی دیاریکراو، دروستکراوەو پارێزراوە، لێرەوە دەتوانین بڵێین کە"دەوڵەتەکان ڕەگەز دروست دەکەن" و ئەوە دەوڵەتی مۆدێرنە کە ڕەگەزو ڕەگەزپەرستی دروستکردوە. ڕژێمە ڕەگەزییەکان ئەو سیستەمە سیاسییانەن کە لە کۆمەڵێ ئایدیاو بونیاد(ستراکچەر)و دام و دەستگاو پراکتیك و پەیوەندییەکان پێکهاتوون کە لەڕێگەیەوە دەوڵەتەکان(ئەو دەوڵەتانەی کە بەر مەبنای ڕەگەز دروست بوون) هەڵدەستن بە دامەزراندن و پاراستنی باڵادەستی ڕەگەزی، واتا باڵادەستی ڕەگەزێکی تایبەتی. ڕژێمی ڕەگەز ئەو کاتە بوونی هەیە کە دام و دەستگا دەوڵەتیەکان، لەوانە

یاساکان و دادگاو پۆلیس و پەروەردەو.. هتد، لەتەک گروپێک یا کۆمەڵێ گروپدا مامەڵە دەکات بەر مەبنای"رەگەز"و لێرەشدا رەگەز بەو مانایەی کە کاتیکۆرییەکە بەسەریاندا بەسەر ئەو گروپانەدا، سەپێنراوە، لەبەر خاسیەتی فیزیکی لەوانە رەنگی پێست و شکڵی دەم و چاوو لووتیان، ئینجا لەبەر مەوقعی جوگرافی و یاساییان و بگرە کلتووری ئەو گروپانە.

ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، چ وەکو کۆمەڵگاو چ وەکو دەوڵەتێکی گەورەی جیهان، کیانێکی ئاڵۆزە تێگەیشتن لێی بەرمەنبای لۆژێکی مانەوی، واتە لۆژیکی رەش وسپی، یا ئەوەتا چاکە یا ئەوەتا خراپە، مەحاڵەو ئەم لۆژیکە کارناکا. کۆمەڵێ ئەزموونی ئینسانی لە ئەمریکادا هەن کەمەیەی سەرسوڕمانن، گرنگن و ماویەی ئەوەی کە ئێمە پێزانینمانن بۆیان هەبێت و لێیان ورد بینەوە، کەمیش نین ئەو کەڵکەلانەی ناو ئەم سیستەمەو ناو ئەم ولاتە کە ترسناکن و لێدانن لە کەرامەتی ئینسانەکان، لەوانەی کەڵکەڵەی رەگەزپەرستی، کەم نین لەوانەی کەڵکەڵەی رەگەزپەرستی، کەم نین ئەو دام و دەستگایانەی کەجۆرە بۆچوون و ئایدیۆلۆژیایەك پەخش دەکەنەوە کەئەوانی دیکە(OTHERS)ی ئەمریکی لە ئینسان بوون دەخاو دەیانکاتە کۆیلەی سیاسەت و ئەجێنداکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە. خاڵێکی دی کەلەم وتارە کورتەدا ئامارژەی بۆ بکەین ئەو خاڵەیە کەهەموو دەزانین"سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا" لە مێژە شوێنی تێرامانی کۆمەڵێ نووسەرو سیاسەتمەداری جیهانییە. بەلام هەڵیە کی گەورە کە بردەوام دەکرێ و دەیخوێنینەوە چ لەو باس و نووسینانەدا لەسەر سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکی و چ تەسریحی سیاسەتمەدارەکاندا ئەو هەڵەیەیە کەوا سەیری سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکی(کەشوێنی ئیشکالیەتە) دەکا وەکو ئەوەی جیاواز بێت لە سیاسەتی ناوخۆی ئەمریکا، لە ناوەوەی ئەمریکا دیموکراسی بەر کە ماڵەو سیاسەتی دەرەوەش نادیموکراتە، وبگرە هەندێك بەسەرسوڕمانەوە دەپرسن. ولاتێکی دیموکرات چۆن دەتوانێ خاوەنی سیاسەتێکی ئیشکالیەت ئامێزی وەکو ئەو سیاسەتانە بێت کە ئەمریکا پیادەی کردون لە ماوەی سەدەیەکدا، بەڕای من سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا پەیوەندیەکی تەنگا تەنگی هەیە بەبونیادەکانی کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئەمریکییەوەو سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا ئاوێنەیەکە هەندێ پرنسیپ و کەڵکەڵەو بەهای ئەمریکی رەنگ پێدەداتەوە، لەوانە رەهەندێ پرنسیپ و کەڵکەڵەو بەهای ئەمریکی رەنگ پێدەداتەوە، لەوانە رەهەندێکی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا بریتیە لەرەگەزپەرستی لە مامەڵەکردنیدا لەتەك نەتەوەکانی دیکەداو، ئەم دیدە رەگەزپەرستییەش لە هەناوی ئەمریکاوە هاتۆتە دەرەوەو مێژوویەکی چەند سەدەیی هەیە. ئەوەی شوێنی سەرسوڕمانەو مایەی رێزی ئێمە بۆ ئەم شارستانیەتەی ئەمریکا بریتییە لەوەی کەرەخنەگرتن لەم کیانەو لە کەڵکەڵەکانی و لە سیاسەتی دەرەوەی ئەم کیانە هەر لە خودی ناو ئەم کۆمەڵگایەوە هاتۆتە دەرێ و دێتە دەرێ سەر رێگا دەخرێ. ئە مریکییەکان دەزانن کە شارستانییەتێکی گەورەیان دروست کردووەو هەر خۆشیان دەرکیان بەو راستییە کردوە کە ئەم شارستانیەتە کێشەی گەورەی هەیەو لەوانە مامەڵەکردنی ئەمریکا لەتەك جڤاتە جیاوازەکانی جیهان و دەزانن ئەمریکا کۆمەڵێ تاوانی گەورەی کردوە دژ بەکۆمەڵێ ولات و جڤات، لێرەوە هیچ رێزێکیان نییە بۆ ئەو کەسانەی کە تەنیا سەرقاڵی بەمەزن کردن و پیاداهەڵدانی ئەمریکان چونکی دەزانن موجامەلەو پیاداهەڵدان و لەلایەکەوە هیچ خزمەتێکی ئەمریکا و لەلایەکی دیکەوە دەزانن کەئەو بەهایە(هەڵسوکەوت و موجامەلەکردنە) بەهایەکی نا ئەمریکییە(UN-Amrican) رێگەم بدەن نموونەیەکی کۆنکریتی بهێنمەوە لەمەڕ موجامەلەکردنی ئەمرکیا و ئەمریکییەیکان.

رۆژ یەك شەممە(٢٠٠٣/١١/١٦) لە قەناتی CNN وە چاوپێکەوتنێك لەتەك بریمەر، حاکمی عێراق، و جەلال تاڵەبانی سازدراو لەوەلامی پرسیارێکدا بەڕێز جەلال تاڵەبانی گووتی:(لێرەدا وتەکە بە ئینگلیزی دەنووسمەوە

AND, IET ME SAY;THE AMERICANS ARE SO DEMOCRATS IN DEALING EVEN ‘WITH THE ENEMY’CNN, LATE EDOTION; WOLF”BLIZER,16/11/2003 ” دواجاربەکوردی)

واتە:"هەروەها، ڕێگەم بدە بڵێ مکە ئەمریکییەکان زۆر دیموکراتن لە مامەڵەکردنیاندا تانانەت لەتەك دوژمنیش "دەتوانین زۆر شت لەسەر ئەم گووتەیە بڵێین بەڵام با تەنیا یەك دوو سەرنج دەربڕین. گەر بەهەڵەدا نەچووبم ئەو گوتەیە زۆر ئیشکالیەت ئامێزە چ لەسەر ئاستی سیاسی و چ لەسەر جڤاتی کوردی دەکەوێ و هەربۆیەشە من باسی دەکەم هیچ شتێکی تازەمان نەگوتووە گەر بڵێین جڤاتی کوردی خۆی بەقوربانی ستەمکاری و ڕەگەزپەرستی و شوفینزم دەزانێ و هەر لەبەرئەم ڕاستییەش کورد خۆی بەدۆستی ئەو جڤات و نەتەوانە دەزانێ کەڕووبەڕووی جینۆسایدو سیاسەتی ڕەگەزپەرستی بوونەتەوەو لەوانە ئەو جڤاتانەی کەبوونەتە قوربانی ڕەگەزپەرستی سیاسەتی ئیمپراتۆریەتی ئەمریکی. دەبێت ئەو جڤاتانەی کەبوونەتە قوربانی ئەفسانەکانی ئەمریکا چ بڵێین بەرانبەر بەگوتەیەکی لەمجۆرە؟ ئایا قوربانیەکانی سلڤادۆر و نیکاراگواو کۆڵۆمبیاو پۆلیڤیاو پیرۆ و شیللی دەبێت چی بڵێن؟ ئایا مامەڵەکردنی ئەمریکا لەتەك زیندانەکانی گۆنتانامۆ مامەڵەیەکی دیموکراتیانەیە لەتەك دوژمن کە گوانتانامۆ، ئەو دیاردەیەی کەلەمڕۆژانەدا(١١/٢٦)لۆرد ستاین یەکێك لە بەناوبانگ ترین قازیەکانی ئینگلیستان لە گووتەیەکیدا ئەو زیندانەو ئەو دیاردەیەی بەپایەماڵکردنێکی بێ وێنەی عەدالەت لەقەڵەم داو گوتی"گوانتامۆ مەهزەلەیەکی ئەم سەردەمەیە نەك عەدالەت". ئەو قازییە موسڵمان نییە تا بڵێین"سەلەفییە" با دژی ئەمریکایە، ئایا مامەڵەکردنی ئەمریکا لەڤێتنامدا مامەڵەیەکی دیموکراتانە بوو لەتەك دوژمن؟ لە ڤێتنامدا ٢ملیۆن ڤێتنامی بەدەستی ئەمریکیەکان کوژران و لەوێ ئەمریکا کۆمەڵێ تاوانی دەرهەق بەمرۆڤایەتی کرد، تۆ بڵێی هێرۆشیما نمونەی مامەڵەکردنی دیموکراتیانەی ئەمرکی بێت لە تەك دوژمن؟ من ارێکم بەو سیاسەیتمەدارەی کوردەوە نییەو ڕاوبۆچوونی خۆم هەیە سەبارەت بە ڕۆڵی ئەو وەك "سەرکردە"یەك، کێشەی من میللەتی کوردەو مەسەلە ڕەواکەی. ئەم گووتەیە تەعبیر لەجڤاتی کوردی ناکا و ئێمەی کورد هاودەردو هاوغەمی ئەو جڤاتانەین کە بوونەتە قوربانی سیاسەتی ڕەگەزپەرستی و سیاسەتی هێزە ئیمپریالیستیەکانی ئەوانە ئیمپریالیزمی ئەمریکی. لەلایەکی دیکەوە بانگەشەی ئەوەی کە ئەمریکا دیموکراتانە تەنانەت لەتەك دوژمنەکانیشی مامەڵە دەکا بانگەشەیەکی دژ بەڕاستی و دژ بەڕاستییە مێژووییەکان، تەنیا لەو حاڵەتەدا نەبێت کەمەبەستی جەلال تاڵەبانی ئەو خەڵکە بێت کە کۆمەڵێ نووسەرو بیریار جەغدی لەسەر دەکەن کە دیموکراسیەت ئەو سیستەمە ئایدیاڵە نییە کە بۆی دەچین و بانگەشەی بۆ دەکەین و دەشێ دیموکرات بیت و لەهەمان کاتیشدا ڕەگەزپەرست و تاوانی گەورەش بکەیت دژ بەمرۆڤایەتی و لێرەوە دیموکراتانە مامەڵەکردن لەتەك دوژمن واتە هەر وەك چۆن هەرکەسێکی دی (فاشیست یا ستەمکار) مامەڵە دەکا لەتەك دوژمنەکانیدا، من وای بۆ دەچم کە بەڕێزی مەبەستی ئەمە نەبێت چونکە خۆی بە دیموکرات لەقەڵەم دەدا، ئەو ئەگەرە دەمێنێتەوە کە ئەم گوتەیە موجامەلەیەکی ئەمریکیەکانەو ئەمریکیەکانیش دژ بە موجامەلەکردنی ئەمریکان. موجامەلەی "سیاسەتمەدار"و "ڕۆشنبیران"ی ئێمە، ئەوانەی کە لەتەلەفزیۆنە کوردیەکانەوە سەرقاڵی تورهەڵدانی خۆڵن بۆ ناو چاوی جڤاتی کوردی و سەرقاڵی وەسف کردنی کۆڵۆنیالیزمی لیبڕاڵیزمی نوێن، ناڕەوایەتیەکی تەواوە بەرانبەر بەمەسەلە ڕەواکەی کوردو پێ بزانن یا نەو بەم کارەیان دەبنە خزمەتکاری بتەکانی ئەمریکا.

بەڵام بۆ ئەوەی زوڵم لە هەندێك ڕۆشنبیر نەکەین دەبێت بڵێن مە لەناو ئەم دەستەو تاقمەدا کە سانێك هەڵدەکەون کەدژی ڕۆڵی بت سازین، دژی ڕۆڵی خزمەتکردنی ئەفسانەکانن، دژی ڕۆڵی ئەرێ گوتنن بۆ سیستەم و

خزمـەتکردنی بتـەکان بـەجێ دەهـێڵن و دەبنـە ڕەخنـەگر، ڕەخنـەگر لـەباردۆخی هەنووکـەو ئینجـا ئـەو دام و دەسـتگایانەی کەلەسـەر بناغـەی ئـەو ئەفسـانانەوە دروسـت کـراون، بـە قـەولی ئیـدوارد سـەعید"حەقیقـەت بەدەستەلات دەڵێن" بۆ نموونە لە ئەمریکادا هەزاران ڕۆشنبیر لە سەدەها زانکۆو بنکە لێکۆڵینەوەکاندا کاردەکەن بـۆ بـەڕێوەبردنی ئیمپراتۆریـەتی ئـەمریکی و لەهـەمان کاتیشـدا ژمارەیـەك نووسـەرو لێکۆڵـەرەوە لەدیـدێکی ڕەخنەگرانـەوە دەڕواننـە ئـەم ئیمپراتۆریەتـەو هەڵدەسـتن بـەڕووت کردنـەوەی لـە ئەفسـانەکان و نـاول ە شـتەکان دەنێن و درۆکان و دیار دەخەن، لەوانە ئەو هەموودرۆکان وەدیـار دەخـەن، لەوانـە ئەوهـەموو درۆیانـەی کـەدەوری جەنگی ئەفغانستان و جەنگی کاولکردنی عێراقیان دا بوو' ئەو درۆیانـەی کـە ئـەمڕۆ هـەموومان لێیـان بائاگاین جگە لـە هەنـدێ ڕۆشـنبیران کـە لەدیـدێکی ڕەخنەییـەوە دەڕوانـن و مـن ئاگـادراری نووسـینەکانیان هـەم بـەوردی، حاڵـەتێکی ناوازەیـەو ڕێساکە ئـەو ڕۆڵـە حاڵـەتێکی ناوازەیـە ڕێساکە ئـەو ڕۆڵـە سـەرەکیەیە کەڕۆشـنبیر دەبیینـێ وەکو کارمەندێکی دەستەلات و بت سازێك یا خزمەتکەرێکی بت. گواستنەوە لەبت سازییەوە بۆ بت شکێن زیاتر دەخوازێ و ئـەکێکی گرنگـە و تـەنیا هـەبونی لێـرەو لـەوێ چـەند ڕەخنەیـەك کەسیستەم و ئـاڕەزایی دەربـڕین لـەم حاڵـەت و دژ وەسـتانەوەی ئـەو حاڵەتـەی دیکـە کەسـێك لـەبت سـازەوە ناکـا بـەبت شـکێن. مـن لەموحازەرەکەمـدا بەقووتابیـەکانم گـووت کـەزۆر گـەنج بـووم ئاوهـا سـەیری ڕۆشـنبیرم دەکـرد وەکـو کەسـێکی ئەفسـاناوی و ئەفسوناوی، کەسێك کـەویڵی ڕاستییەو جگە لەڕاستی ومەعریفەو بابەتێکی(ئۆبژکتیڤیتی) زیـاتر چـاو لـە هـیچ شتێکی دیکە نابڕێ و بوونەوریکە ئامادەیە لە پێنـاو ڕاستیدا بمـرێ، خـۆ فیـدابکا، کەسێك کە عـەقڵ ڕێنومـایی کـەرێتی و کەسـێکە دژی زوڵـم و ناعەدالـەتی و دژ بـەخراپ بـە کارهێنـانی دەسـتەلاتە، بـەلام کـە گـەورەبووم، چ بەتەمەن و چ بەعەقڵ، و مێژووم خوێندەوەو کە مێك شارەزای میراتی فیکری مۆرۆڤایەتی و ئینجا کارەساتەکانی چەندین سەدەی ڕابووردوو ڕامام تێگەیشتم کەئەو وێنەیەی من هەمبوو بۆ"ڕۆشنبیر" لەلایەکەوە زادەی خەیاڵـە لاوێتـی مـن بـوو، هـەروەها زۆر بـەدووره لـەواقیع و لەلایـەکی دیکـەوە مێـژووی چـەند سـەدەی ڕابووردو بـاس لـە شتێکی دیکە دەکا، باس لەڕۆڵی ڕۆشنبیر دەکا لەگشت کارەسات و تراژیدیاکانداو لە بیناکردنی ئەفسانەکاندا کە ملیۆنەها کەس بوونەتە قوربانی ئەو ئەفسانەی"ڕەگەز"و ئەفسانەی"نەتەوەپەرەستی" و ئەفسانەو بتـەکانی دیکـە هـەروەها ڕووداوە پـڕ لـە ناعەدالـەتی و بەدوورلـەلانی کـەمی پاراسـتنی کەرامـەتی مـرۆڤ بـوون ئـەو وێنـە ئایدیالیزە کراوەی کە ئێمە ڕۆژگارێك هەمان بوو بۆ ڕۆشـنبیرانەی کەلەبزووتنـەوەی ئازادیخوازی کوردا بوونەتـە قوربانی، کە ئێمە سەری ڕێزو نەوازشیان بۆ دادەنەوێنن، زۆر کـەمترە لـە ژمـارەی جوتیـارانی بـوە قـوران بـووی گوندێکی پشدەر یا شارباژێڕ یا گوندێکی کوردستانی تورکیا، مەبەستم ئەوە نیە بڵێم ئەوەی نەبوویێتە قوربانی هەق بێژ نیە، ئەمە لۆژیکی من نیە بگرە ئەمـە لـۆژیکی حیزبی سیاسی کوردییە کەڕۆشنبیرانی ئێستا بـەڕێوەی دەبەن، مەبەستمە بڵێم کەچەقی قورسایی خەباتی ئاوادیخوازانەی کورد لەسـەر ڕۆشـنبیران نـەبووە بـەڵکو لەسـەر جوتیارو زەحمەتکێش و کاسبکاری کورد بووە لە ماوەی هەشتا ساڵی ڕابووردودا. لەکاتێکدا نووسـەرانی کـورد سەرقاڵی تەلەفزیۆن و زەوی وەرگرتن بوون لەبەعس، جوتیارانی کورد سەرقاڵی خوێن دانبوون بۆ ئازادی کورد.
ڕۆشـنبیر بـەهۆی دەسـت ڕاگەیشـتنیەوە بەکۆمـەڵێ کـەناڵ زادێـك شـك دەبـات وەك توێشـووی سـەفەرێکی سـەخت بەرەو داماڵینی ئەفسانەکان و زادێك بۆ خزمەتکردنی عەدالەت وپاراستنی کەرامەتی ئینسـان بـوون بـەلام ئـەوەی کەلەزۆربەی جارەکانـدا ڕێـی لێـدەگرێ بەهەسـتان بـەکارێکی ئاوهـا بزربـوون یـان نـەبوونی ئیرادەو ئازایەتییـە بـۆ ڕەتکردنـەوەی ئـەو وەزیفەیـەی کـەبۆی دیاریکراوە، وەزیفەیـەك هەیـە کەڕۆشـنبیرپێی هەڵدەسـتی ئـەو وەزیفەیـە سنوور بۆ دلێری جیهانبینی ئەو دادەنێ.

ڕۆشنبیر زادەی دنیای مۆدێرن و پرۆژەی مۆدێرنێتی‌یە، ئەوکاتە ئەو سنوورو وەزیفەیە شایانی بەجێهێشتنن کەرۆشنبیر دژ ئەو پرۆژەیە بوەستێتەوە و میکانیزمەکانی بخاتەڕوو و جەوهەری ئەو پرۆژەیە یەکالا بکاتەوەو ئەم کارەشی وەك گەمەیەکی تاکە کەسیانە سەیر نەکا بەڵکو لەبەر بەرژوەندی کەرامەتی ئینسانەکان و ئینجا حەقیقەت و عەقڵ بەئەنجام بگەیەنێت. کردنی کارێکی لەمجۆرە بۆ ڕۆشنبیر ئاسان نییە و گەر لەبەر هەر هۆیەکیش بێت کەسێك، ڕۆشنبیرێك بەم پرۆسەیەدا بڕواو بەو قۆناغە فیکری و ڕۆحییە بگا لەسەر هەق بەدەنگ بێت ئەوا چەند هەنگاوێك لەرۆشنبیربوون دووردەکەوێتەوە، تا لەهەق نزیك بێتەوە تالەجڤات و ڕۆحی جڤات نزیك بیتەوە هێندە لەرۆشنبیربوون دووردەکەوێتەوە، و بەواتایەکی دی ئەمە سەرەتای هەنگاونانە بۆ بوون بەکەسێك کە لەجیاتی بت سازیو خزمەتکردنی بتەکان سەرقاڵی بتشکاندن دەبێت و بەتایبەت شکاندنی ئەوبتانەی کەمۆدێرنتی دروستی کردوون و بەم کارەشی لەحەقیقەت و لەجیاتی خزمەتکردنی شتێکی موتەعالی دەبێت کە حەقیقەتە، کەعەدالەتە، فەزیلەتە، کەخودی ژیانە٬ کەخودی ڕۆحی جڤاتە، کەرەهەندی خودایی‌یە لەمرۆڤەکاندا.

* * * *

بت سازو بت شکێن بەشی دووەم

کە گەورە بووین تێگەیشتین لەدنیای مۆدێرندا کارەساتێك نییە، ئەفسانەیەکی پڕ لە خوێن نییە، هەر لە ئەفسانەی"ڕەگەزی ئاری"یەوە بیگرە تاکو ئەفسانەی‌ئەنگلۆ-ساکسۆنیزم وتا ئەفسانەی سۆشیالیزم دیکتاتۆری پرۆلیتاریا وتاکو ئەفسانەکانی کە ئەمڕۆ لیبرالیزمی نوێ بانگەشەیان بۆ دەکا، لیبرالیزمی نوێ بانگەشەیان بۆ دەکا، لیبرالیزمی نوێ ئەو ئایدۆلۆژیایەی کە لەپشت عەولەمەوەیەو وێڕای تەمەن کورتیشی خوێنی ملیۆنەها ئینسانی لە ئەستۆیەو هەزاران ڕۆشنبیریش کاری بۆ دەکەن، لەناو ئەمانەدا ئەفسانەیەك نییە کە ڕۆشنبیر وەکو بت سازێك، پەرستیارێکی ئەو بتە کار نەکا. ڕۆشنبیر ئەو بوونەوەرە نییە کە لە خەیاڵی منی لاودا هەبوو، ئەو خەباتگێڕە نییە دژ بە ناعەدالەتی و ستەمکاری، دەتوانێ ببێ بەلام نییە، ڕەخنەگر لە دەستەلات، هەموو کەرەستەکانی لەبردەمدایە کە ئەو کارە بکا بەلام بەدەگمەن دەیکا، بەڵکو دەستەلات ئەو بەکاردەهێنێت، ڕۆشنبیر ئەو بوونەوەرە نییە کە لە پێناو ئازادی و کەرامەتی مرۆڤەکاندا گیانی لەسەر دەستە، نا ئەو بەشێکە لە سیستەم لە دەستەلات و لە هەندێك حاڵەتیشدا بەشێکە لە ستەمکاری وسیستەمی سزادان، دەستەلات لەڕێگای ڕۆشنبیرانەوە بت شکێنەکان ڕیسوا دەکاو تۆمەتیان بۆ دروست دەکاو ترۆریان دەکا، ترۆری مەعنەوی. کە لاو بووین وامانەزانی ڕۆشنبیر بە قەولی غالی شکری کە لەژێر کاریگەر بۆچوونێکی ژان پۆل سارتەردا بوو، ئەو بوونەوەرەیە کە"دەست لەو شتانە وەردەدا کە کاری ئەو نین"بەلام کە گەورە بووین تێگەیشتین ڕۆشنبیر بەم کارە هەڵناستێ و کەس نازانێ چۆن کەسێك دەتوانێ دەست لە هەموو بوارەکان وەرداو دواو پێنگەکانی چین، بەڵکو تەنیا بەو کارە هەڵدەستێ کە پێش وەخت سیستەم بۆی دیاری کردوە، مەگەر ئەو کەسانەی کە لەو وەزیفەیە یاخی دەبن کە ژمارەیان هەر ئێجگار کەمە. لەلایەکی دیکەوە مێژووی ئەم بوونەوەرە باس لە داستانێکی دیکە دەکا، داستانی بوونی ئەم وەك کارمەندی دەوڵەت و حیزب و خزمەتکاری ئایدۆلۆژیاکان، بوونی ئەم وەکو برغووی نێو ماشێنی بیروکراستەتی، کارامەندی ستەمکاری، ستەمکاری مۆدێرین یەکێك لە کۆڵەکەکانی شاعیرو ڕۆشنبیرەکانە، یەکێك لە کۆڵەکەکانی بەعس شیعر و شاعیرەکان بوون.

هەنگاونان لە بت سازییەوە، لە خزمەتکردنی بتەکانەوە، لە کارمەندبوون لە مەعبەدی بتەکاندا بۆ حاڵەتی پرسیارەکردن لە بتەکان و دواجار بۆ "بت شکێنی" لەسەر کۆمەڵێ هەل و مەرجی جیاواز جیاواز وەستاوە، چ هەل و مەرجی ویژدانی و چ هەل و مەرجی بابەتیانە کە ئەم هەل و مەرجانە بەپێی ژینگەو کەسەکان و ترادسیۆنە جیاوازەکان دەگۆڕێن.

ئەو کەسە کێیە کە بتەکان(ئەفسانەکان) دەخاتە ژێر پرسیارەوەو بەم کارەشی زەمینە خۆش دەکا بۆ شکاندنی بتەکان، رووت کردنەوەی ئەفسانەکان؟ هەموو هەوڵدانێك بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە خۆی گەشتێکە بەناو مێژوویەکی دوورودرێژی جڤاتەکاندا، مێژووی شارستانیتەکاندا، ترادسیۆنە گەورەکاندا و مێژووی فیکرو عەقڵ و دواجاریش مێژووی سیاسەتدا چ وەکو بوارێکی پراکتیکی چ وەکو بوارێکی فیکری. یەکێك لەو راستیانەی کە لەم گەشتەدا بەدەستی دەهێنین بریتیە لەو راستییەی کە جەوهەرێکی نەگۆڕ، حاڵەتێکی سروشتی بوونی نییە تاکو وەکو کرایتریایەك(دواپێنگێك) لێوەی لە ئەو کەسانە بڕوانین، یا بڵێین کەسێك کە لە چرکەساتێکدا پەردە لەسەر ئەفسانەیەك، ناهەمواریی‌ەك، رێك کەوتنێکی لە ماناو رەمزەکان رووت دەکاتەوە، دەبێت بە سروشت سەربەفلان چین و دەستەوتاقم بێت، بە مانایەکی دی ئێمە لە مێژووی جڤاتەکاندا دەستەو تاقمێکمان نییە کە وەزیفەیان ئەوە بێت بەم کارە هەڵبستن، لەلایەکی دیکەوە حاڵەتی:ی هۆمۆجیمیۆس(متجانس) بوونی نییە لە گشت ترادسیۆنە جیاوازەکاندا و نموونەیەك نییە(پاترنPattern)یك نییە کە لە هەموو حاڵەتە جیاوازەکاندا بێ گۆڕان خۆی دووبارە بکاتەوە، بەڵکو حاڵەتێکی هیترۆجینیوس هەیە و بەپێی جیاوازی ترادسیۆنەکان و پرۆسەی پرسیارکردن لە بتەکان دەگۆڕێن، تێکشکاندنی بتەکان بەپێی جیاوازی بارودۆخەکان دەگۆڕێن.

سوکرات کە بەڕای هیگڵ پاڵەوانێکیناو گەلەری مێژووی فیکرە، گالەریەك کە رازاوەتەوە بەو عەقڵە گەورانەی کە خاوەن پرسیاری گەورە بوون و هەندێکیان بوونەتە قوربانی پرسیارکردنەکانیان، ئەو پیاوەی کە پرسیاری خستەسەر دیدو بۆچوون و بەهاو سیستەمی سیاسی و عەقیدەی یۆنانیە کۆنەکان، ئەم پیاوە جیاوازە لە حەللاج کە پرسیاری لە ووشك و برنگی و بێ رۆحانیەتی شەریعەت کرد، حەللاج جیاوازە لە ئیبن روشد کە داکۆکی لە فەلسەفەیکرد لەبەردەم ئەو هێرشە سەختەی ئیمام غەزالیدا، ئیبن روشدی ئەڕستۆیی جیاوازە لە سەهرەوەردی ئەفلاتوونی، هەر هەمووشیان جیاوازن لە لاسس کازاس، ئەو قەشە گەورەیەی کە لە کتێبی"فرمێسکی هیندییەکان"دا کە لە نێوان ساڵانی ١٥١٣و١٥٥٦دا ئەزموونەکەی گەڵاڵە بوە پەردەی لەسەر تراژیدایەکی گەورە لابرد کە ئیسپانیەکان خوڵقێنەری بوون دژ بە خەڵکی رەسەنی ئەمریکای خواروو، ئەو کتێبەی کە بەڵگەنامەیەکی مێژووییەو بە وردی باس لەو قەتڵ و عام کردنە دەکا. لەبەر نەبوونی بوار ناتوانین خۆمان لە قەرەی نمونەهێنانەوە بدەین لە ترادسیۆنە جیاوازەکاندا، نموونەی بت شکێنەکان. ئەوەی گرنگە لێرەدا بیگەیەنین ئەوەیە کە پاشاگەردانیەك لێردا لە ئارادا نییە، واتە وێڕای ئەو جیاوازیانەش ناتوانین بڵێین سەرهەڵدانی کەسێك کە دەبێتە مایەی پرسیار خستنە سەر بارودۆخێك، کێشەیەك، قەیرانێك، ئەفسانەیەك، بێ هۆنیەو لەخۆوە نایەتەدی و ئەم پرۆسەیەش پرۆسەیەکی لاعەقلانی نییە بەو مانایەی کە تەنیا سۆزو هەڵچوونی دەروونی بەسەریدا زاڵ بێت و کەسی پرسیارکەر تەنیا هەست بکا شتێك هەڵەیە، پرسیارکردن و هەنگاونان بۆ شکاندنی بتێك لە بتەکان، پرۆسەیەکی عەقڵانییەو بەو مانایەی کە بەڵێ کەسی پرسیارکەر لە چرکەساتێکدا هەست دەکا"شتێك هەڵەیە" ناعەدالەتیەك لە ئارادایە بەڵام خودی پرۆسەی پرسیارکردنەکە بەر مەبنای عەقڵەو ئینجا زادەی ویژدانێکە کە دەرەوەی پرسیارکردن و پەردەلابردن لە بابەتی پرسیار لێکراو، ویژدانێك کە ناسرەوێ مەگەر ئەوکاتەی پەردە لەسەر ئەو ئەفسانیە لادەبا، مەگەر ئەوکاتەی پەردە لەسەر ئەو ئەفسانەیە

لادەبات، مەگەر ئەوکاتەی هەنگاو دەنێ بۆ شکاندنی ئەو بتە کە بوونی شوێنی ئیشکالیەتە، ویژدانێك کە چاوی کراوەتەوە و هەموو رەهەندەکان دەبینێ و لەوانە رەهەند یا رێگای لەناوچوونی خۆی بەلام بێ باکانە بەرەو مەرگی خۆی دڕوا. کەواتە ئەم پرۆسەیە زادەی زەوق و سەلیقەی کەسێك نییە هەر لەخۆو، وبێ هیچ ستانداردو بەڵگەیەك قسە بکا، بەڵکو مادامێك باس لە عەقڵ دەکەین ئەم پرۆسەیە بەر مەبنای پرنسیپە گەردوونیەکانی عەقڵە، هەروەها ئەو پرنسیپانەی کە کەرانمەتی ئینسان بوون دەپارێزن و کەوتنی ئەو بەهاو پرنسیپانە واتە کەوتن و ماناکانی ئینسان بوون و بگرە کەوتنی گشت ماناکانی ژیان و بوون و هەبوونێکی پڕ لە حیشمەت و کەرامەت، بە مانایەکی دی رەهەندێکی ویژدانی وەکو بانگێك کە لەناو ویژدانەوە دێتەدەرەوە بەشێکە لە پێکهاتەی پرۆسەی پرسیارکردن و بت شکاندن و ئەفسانە دامالین، ئەو بانگە ویژدانیەی کە لەودیو کەس و زەوق و سەلیقەی کەس و بەرژەوەندی تاکەکەس و ئیعتباراتی دیکەوەیەو لە هەناوی خودی بوونەوە دێتە دەرێ، گەر ئیمانیشمان هەبێت دەتوانین بڵێین بانگی خوداوەندە، بانگێك کە بەرگوێی کەسی پرسیارکەر دەکەوێت و لەرێگەی ئەوەوە ئێمە دەزانین"شتێك هەڵەیە" بگرە دەزانین کە تەنیا"شتێك هەڵە" نییە بەڵکو لەرێگای ئەو شتەوە کە هەڵەیە دەزانین کە کۆمەڵێ بەهاو پرنسیپ حاڵەتیDecency (حشمەت و ئەدەب)ی ئینسان بوون لەژێر هەڕەشەدان. بۆ نموونە یهەموو ئەو کەسانەی کە لە ماوەی ٧٠ساڵی رابردوودا لەسەر رەگەزو ڕەگەزپەرستی نووسیویانە لە دیدێکی نەقدییەو وەکو پەردە هەڵمالین لەسەر ئەم بتە، ئەم ئەفسانەیە، کە گرنگترین کتێب لەم باریەوە دوو کتێبن کە لە سییەکانی سەدەی بیستەمدا دێنە دەرێ یەکێکیان بە زمانی ئەڵمانی لەلایەن ئیرك ڤۆگلین و ئەوی دیکە بە زمانی ئینگلیزی لەلایەن جاکیوس بارزۆنەوە، ئەو کەسانە لەلایەکەوە ئەرگۆمێنتی عەقڵیان خستۆتە ڕوو، واتا لەبەر ڕۆشنایی عەقڵو پرنسیپە گەردوونییەکانی عەقڵدا لاعەقلانیەتی ئەو چەمکە (چەمکی رەگەز)و ئنجا ئەو ئایدیۆلۆژیایە یان (رەگەزپەرستی) خستۆتە ژێر پرسیارو لە هەمان کاتیشدا گوێیان لە ویژدانێکی ئینسانی گرتوە کە لەناوەوە پێی گووتون "لێرەدا رژێمێك زۆر بەخراپی هەڵەیە".

ئەوە تەنیا عەقڵ نییە کە پێمان دەڵێ رەگەزپەرستی لەڕووی عەقڵانیەتەوە مانایەکی نییەو زۆر لا عەقڵانییە بەڵکو ویژدانیش کە دەنگی بوونە، کە دەنگی خواوەندە لەناو مرۆڤدا، ئەو ویژدانەی بەرهەمی بەها ئاسمانیو زەمینیەکانە پێمان دەڵێ "ئەم بتە، ئەم ئەفسانەیە، ئەم حاڵەتە ناهەموارە پێچەوانەی حیشمەتەو لیاقەتو ئەدەبە". کەواتە بت شکێن، جا هەر کەسێکە، فەیلەسوف، زانای ئیلاهیات، عارف، زانا یان شاعیرێکی خاوەن دیدو دیدەگا، شاعیرێکی گوێڕایەڵی بانگی بوون، یاخود جووتیارێك، کە لەم سەردەمەدا نمونەی ئەو جووتیارە فەڕەنسیەمان هەیە کە دژی عەولەمەیە، یا جوتیارانی بۆلیڤیا کە دژی سەرۆك کۆماری بۆلیڤیا ئازایانە وەستانەوە کە سەرقاڵی مل کەچ کردن بوو بۆ بانکی جیهانیو ئیمپراتۆریەتی ئەمریکی، یا ئافرەتێك کە دژ بەو ناعەدالەتیو نایەکسانییەی کە ئافرەتانی جیهانی بەناو جیهانی سێهەم ڕووبەڕووی دەبنەوە، یا بۆیاخچییەك، لە بیرمان بێت دوو سەرکردەی دوو وڵاتی ئەمریکای لاتین بۆیاخچی بوون، پیرۆو بەرازیل، لەوانە لوڵای سەرۆك کۆماری بەڕازیل کە لە بۆیاخچێتییەوە دەست پێدەکاو لە نزیکەوە موعاناتی چینی کرێکارو کاسبکاری بەرازیلی دەبێتو دەچێژێتو هەست دەکا "ناعەدالەتییەکی بێ وێنە هەیە لە دابەش کردنی ساماندا"و قبووڵکردنی ئەم بارودۆخەشلای ئەو لێدانە لە کەرامەتی ئینسان بوون، جا بت شکێن کە دەشێ هەر کەسێك بێت لەمانە گوێ لە بانگی عەقڵو بانگی ویژدان دەگرێت نەك ئیگۆی خۆی، نەك ئەو کەسەی ئیگۆی خۆی فووی تێکردوەو پۆز بەسەر جڤاتو خەڵکیدا لێدەداتو گوایا شتەکانی بەدڵ نیە، یەکەم هەنگاو بەرەو بت شکێنی لێدانە لە ئیگۆ،

لێدانە لەو "منە"ی کە زیاد لە پێویست گەورە کراوەو گۆڕینی وەزیفەیە لە خزمەتکردنی ئیگۆو خزمەتکردنی بەرژەوەندی خۆو خزمەتکردنی ئەفسانەو بتەکانەوە بۆ وەزیفەی خزمەتکردنی عەقڵو عەدالەتو جڤاتو ویژدانی مرۆڤایەتیو مرۆڤ بوون، کەسی بت شکێن باوەڕی بەوە هەیە کە "شتێك هەیە گەورەترو مانادارتر لە دەرەوەی ئیگۆو بەرژەوەندی تاکە کەسیانە"و بگرە گوێگرتن لە ویژدانو لە بانگی خواوەندو لە بانگەوازی عەقڵ خۆی دەربازبوونە لە بچووکی ئیگۆو عەبەسیەتی ژیانی تاکەکەسیانەو هەنگاونانە بەرەو گەورەبوون کە یەکێك لە خاسیەتەکانی بریتییە لە پرسیارکردن لە بتەکانو لێرەشەوە بت شکێنی.

"بت شکێنی" ناوی کۆرسێکی زانکۆکان نییە تاکو هەموو بتوانین وەریبگرینو ببینە بتشکێن، بەڵام لە بەرامبەر ئەم حاڵەتەشدا "بت شکێنی" فەوزایەك نییەو حاڵەتێك نییە هەموو کەسێ بتوانێ بانگەشەی بۆ بکا. لەناو ئەو جڤاتانەدا کە ئێمە لە ناویاندا دەژین یان بەشێکین لێیان دەیەها شت هەن کە بەدڵمان نین بەڵام "بەدڵ نەبوون" خۆی لە خۆیدا کرایتریایەکی پشت پێ بەستوو نییە چونکی زۆر خودییە (زاتییە)، ڕەنگە شت گەلێك هەبن کە ئێمە بەدڵمان نیین بەڵام ئەم بەدڵ نەبوونە ڕەنگە لە تێنەگەیشتنی ئێمەوە هاتبێت لە فەلسەفەو مانای بوونی ئەو شتانە، ڕەنگە لە بێ ئاگایی ئێمەوە هاتبێت، ڕەنگە لە ملهوڕی ئێمەوە هاتبێت یا بێ باکی ئێمە بۆ فەلسەفەی بوونی جڤات، دواجار بەدڵ نەبوون دەبێت وەك گووتمان لەلایەکەوە لە عەقڵەوە سەرچاوە بگرێ وە لەلایەکی دیکەوە لە بەرژەوەندیەکی گەورەتر لە بەرژەوەندیو زەوقو سەلیقەی کەسێك، دەبێت لە هەناوی بەتەنگەوە هاتن (care) بۆ جڤاتو ئنجا مرۆڤایەتییەوە سەرچاوە بگرێ نەك فەوزەویەتو عەبەسی بوونو عەدەمیەتی بۆچوونی کەسێکەوە. کە لاس کاسس بەتوندی مامەڵەی ئیسپانیەکان وەستایەوە وەزعی شەخسی خۆی هەر زۆر چاك بوو، تازەکرا بوو بەبیشب (مەرتەبەیەك باڵاتر لە قەشە)و بیست ٢٠ "هیند"یان وەکو کۆیلە خستبوە ژێر ڕکێفی تا خزمەتکاری بکەن، بەڵام کە دژی پرۆژەی ئیسپانیەکان وەستایەوە لەلایەکەوە لە بەتەنگەوە هاتنییەوە بوو بۆ خەڵکی ڕەسەنی ئەمریکای خواروو، لەلایەکی دیکەوە لە بەتەنگەوە هاتنییەوە بۆ خودی مەسیحیەت، مەسیحیەتێك کە لای ئەو دەبا بانگەوازی مەحەبەت بێت نەك بەکۆیلەکردنی ئینسانەکان کە بەداخەوە ئەم ئایینە لەسەر دەستی کۆمەڵێکدا لە ئەفریقاو ئەمریکا بەم کاسپییە هەستاوە دواجاریش لەبەر خودی ئیسپانیەکان ئەو دژی پرۆژەی ئیسپانیەکان بوو چونکی دەیزانی کە هەر قەومێك قەومێکی دیکە دیل بکەنو بکەنە کۆیلە ئەم قەومە ئازاد نینو ئەم بەکۆیلەیی کردنە مانای کەوتنی ئەخلاقیو ویژدانی ئەوانە، هیچ پرۆژەیەك ناتوانێت ڕەوا بێت گەر لە ڕووی ئەخلاقیو ویژدانی عەقڵییەوە شایانی داکۆکیکردن نەبێت. دواجار بت شکێن کەسێکە کە مایە لە حەقیقەتەوە وەردەگرێو عەوداڵی عەدالەتە، کەسێکە تەنیا چاوی لە عەقڵو حەقسقەت بڕیوەو کەمالیەتی نیچەو ئاغای دڕێدای نییە بڵێ حەقییقەت چییەو کاتێکی نییە بۆ ئەم توڕەهاتانەو بۆیەشە دژی ئەفسانەیە کە لە کاتێکی دیاریکراودا چونکی دەزانێ ئەو ئەفسانەیە مایەی خامۆشی کردنی عەقڵە، حاڵەتێکە کە تێیدا جگە لەوەی کەرامەتی مرۆڤایەتی تێیدا پایەماڵ کراوە، بەبارێکی دیکەشدا خودی حەقیقەت قوربانییە سەرەکییەکەی ئەو ئەفسانەیەیە، واتە حاڵەتێك کە تێیدا عەقڵ ڕاگیراوەو پرسیار سەرکوتکراوەو ئەوەی ماوەتەوە باوەڕهێنانێکی کوێرانەیە، باوەڕێك بەدوور لە دڵنیایی عەقڵیو بەمەبەستی ڕاگرتنی هەڵو مەرجێك، بەرژەوەندیەك یاخود تەوازنێکی درۆزنانە کە لەودیویەوە گینگڵ خواردنو ناعەدالەتیو قەیرانەکانو ئنجا ئازاری ئینسانی خۆیان مەڵاس داوە.

لەبەر رۆشنایی ئەو قسانەی سەرەوە با بپرسین چی لە دنیای کوردا دەگوزەرێ، چ لەڕووی سیاسییەوەو چ لەڕووی مامەڵەکردنی رۆشنبیرانی کوردەوە لەتەک جڤاتی کوردیو کێشە قووڵەکانی ئەو جڤاتە؟ بمبوورن من لێرەدا مەبەستم نییە راو سەرنجی خۆمتان بۆ باس بکەم چونکی لە بۆنەی دیکەدا، لەوانە لە کتێبی "ماڵێکی لێك ترازاوو ویژدانێکی بیمار"دا هەندێو راو سەرنجم دەربڕیوە چ لەسەر رۆڵی رۆشنبیرانو چ لەسەر بارودۆخی قەیراناوی جڤاتی کورد. حەز دەکەم خوێنەران خۆیان لە مەسەلەکان بیر بکەنەوەو بیروبۆچوونی خۆیان لەم بارەیەوە گەڵاڵە بکەن. یەکێك لە غەمە گەورەکانی من ئەوەیە کە جڤاتی کوردی بێدەنگەو ئێمە نازانین ئەو جڤاتە چۆن بیردەکاتەوەو دیدی چییە بۆ مەسەلە چارەنووسازەکان، بەڕای من چاکترە وا بزانین کە بێدەنگە وەك لەوەی لە هەندێك نیشانەی (sign) بڕوانینو وەك ئەوەی کە تەعبیر لە راو سەرنجی ئەو جڤاتە بکەن لێی ووردبینەوە، رەنگە گەر تەفسیری هەندێك نیشانە بکەینو وا راڤەیان بکەین وەك ئەوەی تەعبیر لەو جڤاتە دەکەن، بەڕای من زۆر بەزیانی ئەو جڤاتە دەکەوێتەوەو هەندێك نیشانە هەن گەر بەجدی وەریانبگرین رەنگە تووشی نائومێدیەکی سەیرمان بکەن، نائومێدی لە جڤاتی کوردی.

بۆ نمونە بێدەنگی ئەو جڤاتە لە سیاسەتو ستراتیژیەتی هەردوو حیزبی دەستەڵاتدار لە کوردستانی عێراقو لە سەرکردەکانیانو ئنجا بێدەنگی جڤاتی کوردی لە کوردستانی تورکیاو ئێرانو سوریا بەرانبەر بەحاڵەتی کۆیلە ئاسای خۆی، گەر بێتوو ئەمە وەك نیشانەیەك لێی ووردبینەوە وەکو ئەوەی باس لە رەزامەندی ئەو جڤاتە دەکا، ئا لەم حاڵەتەدا تووشی نائومێدی دەبین، کەواتە چاکترە "هەقی گومان" بدەین بەجڤاتەکەمانو چاکترە بیدوێنین تا بزانین چۆن بیر دەکاتەوە لە جیاتی تەفسیر کردنی نیشانەکان. هەر لەبەر ئەمەشە من لێرەدا رۆڵی کەسێك دەبینم لە گفتو گۆیەك لەسەر ڕێگا دەخاو هەندێ گۆشەو قوڕنەی چەند کێشەیەك لە ڕێگای چەند پرسیارێکەوە دیاریدەکاو وەڵامەکانیش بۆ جڤاتی کوردی جێدەهێڵێ بەهیوای پرسیارەکان ببنە مایەی گفتو گۆیەکی مەدەنیانە. وەك کەسێك کە تەنیا پرسیار دەکا رێگە بدەن بپرسم: رۆڵی رۆشنبیران چییە لەو بارودۆخە پڕ لە پاشاگەردانیەی کورد؟ ئێمە کۆمەڵە خەڵکانێکین نە ئازادینو نە کیانێکی سیاسیمان هەیەو نە سەروەری ماڵە خۆ، کۆمەڵە خەڵکێکین کۆیلەی رژێمە داگیرکەرەکانو ئێستاش هەندێك لە "سیاسەتمەدارە"کانی ئێمە سەرقاڵی پڕوپاگەندە کردنن بۆ هێزێکی ئیمپریالیستی جیهانی،و ئەوەتا بێدەنگیەکی گەورە هەیە سەبارەت بەکێشە نێو دەوڵەتیەکانو ئنجا پایەماڵکردنی یاسا نیودەوڵەتیەکان لەلایەن هێزێکی ئیمپریالیستییەوە، هۆی چییە ئێمە، بەتایبەت رۆشنبیرانی ئێمە بێدەنگنو بەتایبەت بێدەنگ بەرانبەر ئەو هەموو نووسینو نەقدەی کە دژ بەم حاڵەتەیە؟ هۆی چییە ئێمە ئەو راستییە نابینین کە بزووتنەوەی ئازایخوازانی کورد شکستی هێناوە؟ لە پرۆژەیەکی دژ بە داگیرکردنەو دژ بەکۆڵنیالیزمەوە بۆتە داردەستی داگیرکردنو کۆڵۆنیالیزم؟ هۆی چییە کە ئێمە تێناگەین کە هەندێ رۆشنبیر درۆمان لەتەکدا دەکەنو لەژێر ناوی "رۆشنگەری"و "نەقد"دا سەرقاڵی ماڵکاولکردنی کوردنو سەرقاڵی هێنانی ئەو بەها پڕ ئیشکالیەت ئامێزانەن کە نەك دژ بەمیزاجی کوردەواری ئێمەن بەڵکو دژ بەعەقڵو هەستی تەندروستنو کەچی ئێمەش بێدەنگین، با راستر، بڵێم جڤاتی کوردی، بێدەنگە؟ ئێمە یا جڤاتی کوردی لەبەردەم بتی ئەم بت سازانەدا بۆ بێدەنگە یا بێدەنگین؟ خوێندەوارو رۆشنبیرانی ئێمە بۆ بێدەنگن بەرانبەر ئەو هەموو ناعەدالەتیو ئەو هەموو گەمژەییە سیاسییەی کە لە کوردستاندا خۆی پەخشی دەکاتەوە؟

له رۆژی داگیر کردنی عێراقەوە، واتا ٤/٩ تاکو ئەمڕۆ دەتوانم لیستێکتان پێ بدەم دەربارەی ئەو وتارو باس و لێکۆڵینەوەو کتێبانەی کە بەئینگلیزی نووسراون دەربارەی کارەساتی داگیر کردنی عێراق و کوشتن و بڕینی خەڵکی عێراق لەلایەن ئەنگلۆ- ساکسۆنەکانەوە، لیستێك لەلایەن گەر هیچ نەڵێین خودی ئەمریکییەکانەوە دەربارەی عێراق و ئەو داگیرکردنە نایاساییە، بەڵام بەڵکا ئێوەش دەتوانن ناوێ سێ یا چوار ووتارم پێ بدەن کە بەکوردی نووسرابێت دژی ئەو هێرشە کۆڵۆنیالیستییە، دژ بەتاوانەکانی ئەمریکا لە عێراقدا؟ گەر نا، ئەی "رۆشنبیر" بوون چییە؟ هۆی چییە سەربازەکانی ئەمریکا ناقدترن بەسەر ئەو وەزعەو زیاتر لە رۆشنبیران؟ ئایا هۆی چییە رۆشنبیرانی کورد لە میدیا کوردییەکانەوە سەرقاڵی پڕوپاگەندە کردنن بۆ پیمپریالیزمی جیهانی و پێیان وایە "ئەم داگیر کردنە جیاوازە لە داگیر کردنی عێرا قلە بیستەکاندا" و بەتایبەت کە زانیمان ئەم پروپاگەندەیە بەناوی "رۆشنگەری"یەوە دەکرێت؟ ئایا شتێك هەیە بەناوی "ستراتیژیەتی نەتەوەی کورد"ەوە؟ "ئایا بانگەشەی هەندێك رۆشنبیر بۆ رۆشنگەری خۆی بانگەشەیەك نییە بۆ خزمەتکردنی بتەکان، ئەو بتانەی کە هەموو لایەك دەزانین کار ناکەن و تەنیا لەسەر خوێنی ئینسانەکان دەژین؟ کێ بتسازەو کێ بت شکێن لە کوردستانی گەورەدا؟ ئەو بڕوا کوێرانەیە بە "سەرکردە"ی کورد لە کوێوە سەرچاوە دەگرێ؟ وەڵامی ئەم پرسیارانە بۆ ئێوە بەجێدەهێڵم و بەو هیوایەی خوێنەرانی بەڕێز لەتەك ئەم پرسیارانەدا دەرگیر بن و بەویژدانەوە وەڵام بدەنەوە. هەرچی پەیوەندی بەمنەوە هەیە من وەڵامی خۆم هەیەو هەموو لایەك دەزانن کە من دنیای کورد بەیەك پاشاگەردانی گەورە لە قەڵەم دەدەم و رۆشنبیرانیش بەو گروپە لە قەڵەم دەدەم کە لە جیاتی بیرکردنەوە کارکردن و داهێنان و سەرقاڵی بوونی پرسیاری جدی، سەرقاڵی شەڕە پووچە قەبیلەییەکانن و سەرقاڵی بێدەنگ کردنی دەنگی جدی و تڕۆرکردنی عەقڵی و ویژدانن لە کورداو سەرقاڵی خزمەتکردنی دەستەڵاتە بێ ماهیەتەکەی کوردن، سەرقاڵی فیکر نین بەڵکو سەرقاڵی خزمەتکردنی ئەو بتانەن کە بۆیان دروست کراوە، سەرقاڵی پەرستنی ئەو بتانەن کە رۆشنبیرانی "خۆرئاوا" دروستیان کردون و ئەمان تەنیا پەرستن و ستایش و پیادا هەڵدانیان لەسەرە، من بت شکێنێ لە کوردا شك نابەم و ئەمەش خۆی لە خۆیدا کارەساتێکی گەورەیە، گەورە هێندەی کارەساتی کورد بوون و کارەساتی کورد لەم دنیایەدا.